

OMT-programmet og den tyske forfatningsdomstol

Bidrager tyskerne selv til at underminere euroen og EU's legitimitet gennem deres suverænitetstfikserede forfatningsdomstol?

"EU's troværdighed står og falder med at alle lande behandles ens" (Wolfgang Schäuble 2016)

MARLENE WIND

Professor på iCourts, Det Juridiske Fakultet og leder af Center for Europæisk Politik, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet, Email: mwi@ifs.ku.dk

Indledning

Den 16. juni 2015 afsagde EU-Domstolen sin dom i den såkaldte OMT-sag. Den slog fast, at Den Europæiske Centralbanks OMT-program, dvs. programmet, der skulle håndtere akutte statsgældskriser, ikke var i strid med EU-traktaten. Det var ellers påstanden i den afgørelse, som den tyske forfatningsdomstol tidligere var kommet til, men som den havde bedt EU-Domstolen om at 'bekræfte' gennem en såkaldt præjudiciel forelæggelse. Sagen er stor og kontroversiel. Denne artikel forklarer, hvorfor sagen, som i skrivende stund afventer sin endelige afslutning ved den tyske forfatningsdomstol, er så spektakulær. Og hvorfor den – hvis den tyske forfatningsdomstol fastholder sit synspunkt om, at Tyskland ikke kan acceptere OMT-programmet - kan true ikke bare eurozonens overlevelse, men også EU's generelle legitimitet.

Artiklen argumenterer for, at tyskerne med Karlsruhe-domstolens enegang i OMT-sagen, bidrager til at svække det europæiske samarbejde. Tyskerne har igen og igen under finanskrisen argumenteret for, at europæiske hensyn altid skal stå over nationale. Alligevel står vi med forfatningsdomstolens kritik af ECB nu i en situation, hvor meget specifikke nationale fortolkninger af EU-reglerne kan ende med at underminere det EU, vi kender. Det er med andre ord ikke kun briterne, der med deres ønsker om et 'EU-medlemskab-light' kræver særregler og hensyntagen til nationale spidsfindigheder. Også den tyske forfatningsdomstols gentagne 'sætten spørgsmålstegn' ved EU samarbejdets funktionsmåde og udvikling, bidrager til at undergrave EU's legitimitet og manøvreedygtighed.

Draghi's 'What-ever-it-takes-tale'

I en tale på Global investment-konferencen i London den 26. juli 2012 holdt den italienske præsident for Den Europæiske Centralbank (ECB), Mario Draghi, en tale, der skulle vise sig at få en næsten ikonisk status (Draghi 2012). Han sagde, at ECB under hans ledelse ville gøre 'what ever it takes' for at holde hånden under markedet for statsobligationer. Det var særligt de sårbare sydeuropæiske økonomier, han var bekymret for, hvis de igen skulle opleve at blive løbet over ende af investorer og spekulanter, som det skete, da finanskrisen i Europa var på sit højeste.

I september samme år lancerede Den Europæiske Centralbank (ECB) så det såkaldte OMT-program (Outright Monetary Transactions), der udmøntede løftet fra talen i London. OMT-programmet annoncerede, at ECB ville foretage ubegrænsede opkøb af statsobligationer, hvis et eller flere medlemmer af Eurozonen skulle komme i så alvorlige problemer, at det kunne true rentestabiliteten i Eurozonen og i værste fald koste euroen livet.

Alene det forhold, at ECB annoncerede sin hensigt om opkøb, hvis det måtte blive nødvendigt, bragte ret hurtigt de meget høje renter på sydeuropæiske landes statsgæld ned på et mere komfortabelt niveau. En truende situation for euroen var dermed afværget, fordi den onde cirkel med højere og højere renter på visse landes statsgæld var brudt. Markederne reagerede med andre ord positivt på Draghi's initiativ, uden at ECB reelt behøvede at løfte en finger. På mange måder var Draghi's træk

derfor genialt, og er da også blevet karakteriseret som sådan i store dele af den finansielle verden. Det, der bragte renterne op i mange især sydeuropæiske lande, var nemlig manglende tillid og tro på, at ECB – når det kom til stykket – ville holde hånden under landene. Den tro blev imidlertid etableret med fire ord alene, og flere iagttagere har da heller ikke være sene til at beskrive ECB's løfte som 'magi', men også som et forsøg på fra politisk hånd (selvom ECB jo i princippet ikke agerer politisk) at tage magten tilbage fra markederne, der under krisen spekulerede uhammet og i et vist omfang måske usagligt negativt mod visse landes økonomiske stabilitet.

Ikke alle var imidlertid lige begejstrede for Draghi's initiativ og ECB som proaktiv heltefigur. I Tyskland har OMT-programmet og ECB's ageren under finanskrisen således langt fra været populær. Selv om meningene også her har været delte, gik bølgerne højt i den tyske debat, fordi flere mente, at ECB pludselig var blevet en politisk aktør, der overskred sit mandat. Mange tyske politikere og økonomer har således givet udtryk for, at ECB var for kreativ og handlede udenfor traktaten. Særligt Bundesbanks repræsentant i ECB's styrelsesråd, Jens Weidmann, som også er chef for den tyske Bundesbank, har været meget eksplicit i sin kritik. Ikke bare i OMT-sagen, men i det hele taget. Det hjalp ikke, at ECB stillede krav om, at potentielt ubegrænsede opkøb af statsobligationer skulle kædes nøje sammen med en meget streng budget- og strukturreformpolitik. Mange tyskere var og forbliver den dag i dag yderst kritiske overfor ikke bare OMT-programmet, men også overfor en aktivistisk Europæisk Centralbank. Bekymringerne gik særligt på, at det i sidste ende kunne blive de tyske skatteydere, der kom til at bøde for svage økonomiers uansvarlige økonomiske politik og dårlige offentlige finanser.

Den tyske skepsis forblev imidlertid ikke blot en offentlig kritik og en kritik i Bundestag. En gruppe borgere på 35.000 samlede underskrifter ind imod OMT-programmet. Og en velkendt EU-kritiker og CSU-politiker, Peter Gauweiler, indstævnedes således OMT-programmet for den tyske forfatningsdomstol nærmest samme dag, som ECB officielt lancerede det. Af samme grund kaldes sagen i tyske folkemunde i dag 'Gauweiler-sagen' (Peter Gauweiler and Others v. Deutscher Bundestag, [2015]). I det følgende skal vi se lidt nærmere på sagen, på den tyske forfatningsdomstols første forelæggelse for EU-Domstolen nogensinde og de videre konsekvenser sagen kan få for EU's forfatningsmæssige stabilitet og legitimitet.

Gauweiler-sagen

Gauweilersagen eller OMT-sagen er interessant af flere grunde. Det er dog umuligt her at komme ind på alle aspekter af den juridiske armlægning, der allerede har fyldt tyske og andre juridiske tidsskrifter og aviser de forløbne to år. Mit fokus vil være på betydningen af den tyske forfatningsdomstols ageren, når den igen og igen sætter spørgsmålstegn ved lovligheden af forskellige EU-tiltag.

Gauweiler-sagen var på mange måder en revolution i tysk forfatningsret. Det var nemlig første gang, at den tyske forfatningsdomstol – efter selv at have vurderet den klage, der kom fra Gauweiler et al. – forelagde et tvivlsspørgsmål for EU-Domstolen. Den tyske forfatningsdomstol og EU-Domstolen har igennem årtier haft et meget kompliceret – måske ligefrem rivaliserende – forhold (se fx Slaughter, Stone Sweet & Weiler 1998; F. Fabbrini 2014 og særligt om OMT-sagen: F. Fabbrini 2015). Forfatningsdomstolen har således ikke villet anerkende, at EU-Domstolen har 'kompetenz-kompetenz'. Mens EU-Domstolen altid har hævdet at have det sidste ord i konflikter mellem national ret og EU-retten (Costa vs Enel [1964]), så har den tyske forfatningsdomstol hævdet det modsatte. Med Steven Peers ord: "...the CJEU has always asserted that it is the sole judge of whether an EU act is valid (going back to the judgment in Foto-Frost)" (Foto-frost-sagen, Case 314/85). Men forfatningsdomstolen har altså ikke villet anerkende det. EU-Domstolens magt var (og er), mener forfatningsdomstolen, delegeret og betinget af, at den er i overensstemmelse med den tyske forfatning. I sidste instans kan den tyske forfatningsdomstol således underkende et givet EU-tiltags lovlighed i forhold til den delegerede kompetence og den tyske forfatning.¹ Den tyske forfatningsdomstol har gennem årene vakt opsigt med en række ret nationalt orienterede domme, der bl.a. lagde afstand til EU som en genuin demokratisk konstruktion. Den har også fastholdt sin ret og magt til at kunne prøve, hvorvidt handlinger fra EU-institutionerne var i overensstemmelse med det mandat, der i sin tid lå i den tyske suverænitetsoverdragelse til EU. Den manglende 'accept' af EU-rettens forrangsprincip er blandt andet udtrykt ved, at den tyske forfatningsdomstol aldrig (før OMT-sagen) har forelagt en sag for EU-Domstolen, fordi den dermed indirekte - ved at forelægge - 'anerkender' EU-Domstolen som en 'sidste instans-domstol'². Det har således altid været de lavere tyske domstole, der (endog meget ivrigt) har forelagt sager for EU-Domstolen (Alter 2001). Jf. traktatens art. 267 skal enhver national domstol eller tribunal, der er i tvivl om foreneligheden mellem en national retsakt og EU-retten, forelægge, dvs. 'spørge' EU-Domstolen om,

NOTE 1 Særligt Solange dommene vakte opsigt og har været refereret til hver gang man har diskuteret EU-rettens forrang frem for national ret, men også Maastricht-afgørelsen ved den tyske forfatnings domstol var opsigtvækkende og indeholdt en lang passus om den tyske nationale identitets primat. Se Maastricht-sagen (1993 [1994]).

NOTE 2 Det er en helt gængs vurdering i europæisk forfatningsret, at præliminære forelæggelser (art.267) på denne måde, kan ses som en proxy for accept af EU's forrangsprincip og EU-Domstolens ret til at prøve nationale retsregler i forhold til EU-retten. Se Kelemen (2016), og Wind (2011)

hvordan disputten skal afgøres. Spørgsmålet går ofte på, om et nationalt tiltag er i overensstemmelse med EU-retten eller ej, men det kan også være en national domstol, der som i OMT-sagen, spørger EU-Domstolen, om et initiativ taget af en af EU-institutionerne, er i overensstemmelse med traktaterne. Men det er altså dette forrangsprincip, og dermed anerkendelsen af EU-Domstolen som en form for europæisk forfatningsdomstol, som den tyske forfatningsdomstol hidtil ikke har villet godtage. I stedet har den i flere omgange (og altså uden at gå i direkte dialog med EU-Domstolen), betinget sin accept af EU-traktater og regler, at de var i overensstemmelse med tysk forfatningsret.

Spørgsmålet er naturligvis så, om man kan udlægge den tyske forfatningsdomstols forelæggelse (dvs. spørgsmål til EU-Domstolen) i OMT-sagen som en accept af forrangsprincippet og dermed som et udtryk for et nyt hierarki mellem de to domstole? Det strides juristerne nu om, men de fleste mener, at den måde, som den tyske forfatningsdomstol formulerede sig på, var så langt fra en 'accept', som man næsten kan komme (Fabbrini 2015). Som Steven Pees formulerer det: "...it is clear that the BVerfG [forfatningsdomstolen] at least still does not really regard the CJEU as the king of the jungle" (Peers 2014). Mange har således vurderet, at forelæggelsen næppe skal ses som en accept af et nyt rangforhold, men snarere som en erkendelse af, at det ville have enorme konsekvenser, hvis den tyske forfatningsdomstol – som den lagde op til i sin første vurdering – havde underkendt OMT-programmet. Det ville i så fald være blevet kendt ugyldigt i Tyskland. Og det var – måske – et skridt, man i hvert fald ikke i første omgang ønskede at være ansvarlig for. Efter at EU-Domstolen i foråret 2016 i en dom afviste den tyske forfatningsdomstols klagepunkter og forsvarede OMT-programmet, venter man nu på forfatningsdomstolens endelige afgørelse³. Kun den vil fortælle, hvor denne disput lander og måske forsegle OMT-programmets skæbne.

Hvad sagde EU-Domstolen?

Det, som den tyske forfatningsdomstol bad EU-Domstolen tage stilling til, var bl.a., hvorvidt OMT-programmet var i strid med det pengepolitiske mandat, som ECB havde fået overdraget. Nærlæser man den tyske forfatningsdomstols forelæggelse, er den nemlig næsten retorisk i sin måde at spørge på, og det skinner dermed tydeligt igennem, hvad den tyske forfatningsdomstol selv mener. Fx: Ligger OMT-programmet overhovedet indenfor det, man ville betegne som pengepolitik? Og er det ikke efter EU-Domstolens opfattelse nødvendigt, som et minimum at ændre OMT-programmet, så der i det mindste ikke er tale om helt "ubegrænsede" opkøb af statsobligationer? Den

tyske domstol mente absolut ikke, at det ECB foretog sig, var indenfor det mandat, som banken oprindeligt havde fået.

Frygten fra de tyske klagere (og indirekte den tyske forfatningsdomstol selv) var naturligvis, at ECB ved at opkøbe statsobligationer, selv kunne risikere at gå bankerot og dermed få behov for at blive 'bailed out' af dets aktionærer, som jo er medlemslandes egne centralbanker. Bekymringen var ydermere, at ECB indirekte ved at opkøbe statsobligationer ville kaste sig ud i en aktiv monetær finansiering af svage landes statsbudgetter, hvilket ville være et direkte brud på Artikel 123(2) i traktaten. Påstanden var, at hvis OMT-programmet repræsenterede en form for pengepolitisk finansiering af statsgæld (og dermed var i strid med EU-traktaterne), kunne det underminere medlemslandenes nationale suverænitæt. Den tyske forfatningsdomstol brugte – som ofte før – formuleringen, at den nationale 'konstitutionelle identitet'⁴ ville komme i fare, hvis en EU-institution (som i dette tilfælde ECB), overskred sit mandat. EU-Domstolen endte imidlertid med at give fuld 'backing' til OMT-programmet og sige, at det var 'fully compatible with EU primary law' (Fabbrini 2015: 1012).

Som nævnt har de færreste udlagt den tyske forfatningsdomstols forelæggelse i OMT-sagen som et udtryk for underkastelse og end ikke som et forsøg på at komme i konstruktiv dialog med EU-Domstolen. Pga. af ordlyden og de indirekte trusler i forelæggelsen regner man bestemt heller ikke med, at forfatningsdomstolen i sin endelige afgørelse lægger sig fladt ned. Der bliver snarere tale om, hvad Federico Fabbrini kalder en 'open war', da forfatningsdomstolen truede med ikke at ville følge EU-Domstolens afgørelse, hvis den valgte ikke at underkende OMT-programmet. Som Fabbrini formulerer det:

"...it seems that the scene is set for the first explicit act of nullification of EU law by the BVerfG. This would precipitate into open war the cold conflict which has characterized for more than four decades the relation between the BVerfG and the ECJ" (Citeret i Fabbrini 2015: 1012).

Eller som den tyske juraprofessor Herwig Hofmann formulerer det med reference til den tyske forfatningsdomstols første forelæggelse for EU-Domstolen:

"This approach to formulating the preliminary ruling, a legal obligation for any court of a Member State of the EU 'against whose decisions there is no judicial remedy under national law' (Article 267 para 3 TFEU) can therefore not be seen as a long overdue normalisation of the relations between the CJEU and the BVerfG. The BVerfG as one of the last remaining constitutional courts of Member States instead of simply complying with its clearly defined obligations under the Treaties to submit

NOTE 3 Den 21. juni – efter denne artikel var skrevet færdig og afleveret – kom den endelige tyske forfatningsdomstols afgørelse i Grauweiler sagen. Den tyske forfatningsdomstol gav – overraskende – EU-Domstolen medhold. Se <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/EN/2016/bvg16-034.html> Den Tyske Forfatningsdomstol konkluderende blandt andet: "...the OMT-programme does not 'manifestly' exceed the competences attributed to the European Central Bank. Moreover, if interpreted in accordance with the Court of Justice's judgment, the OMT-programme does not present a constitutionally relevant threat to the German *Bundestag's* right to decide on the budget".

in adequate cases questions for preliminary reference. Rather, it is formulated as 'last warning' by the BVerfG after which, if the CJEU does not fall in line with its approach, it would consider to radically challenge the constitutional order of the EU and, in effect, questioning the Union's very existence as a constitutional order" (Hofmann 2015).

EU og den konstitutionelle pluralisme

I skrivende stund er det naturligvis umuligt at forudsige, hvad resultatet bliver. En ting er 'krigen' mellem de to domstole, en anden er konsekvenserne for Eurozonen, hvis den tyske domstol gør alvor af sine trusler og underkender programmet. Sagen udstiller også en design-fejl i euroens konstruktion, hvor det i ekstreme situationer er vanskeligt at få en pengepolitisk union til at fungere uden en fælles finanspolitik, der selv kunne generere de nødvendige midler til at undersøgte ECB's pengepolitiske initiativer.

Løfter vi blikket fra det umiddelbare drama, så rejser nogle andre og alvorligere spørgsmål sig. Det er spørgsmål, der går på den langsigtede stabilitet i EU's konstitutionelle system. Nu kan man naturligvis diskutere, om det overhovedet er betimeligt at diskutere europæisk stabilitet og legitimitet i en tid, hvor andre taler om EU's mulige sammenbrud under flygtningekrisen. Men krisen om OMT-programmet repræsenterer en 'ongoing' konstitutionel krise, som ingen rigtig har villet adressere, siden den tyske forfatningsdomstol lancerede sin første Solange afgørelse 1970 (Solange I, 1970). Alle ved, at den er der, og mange skriver om den, men alligevel går de fleste – især politikere – om den, som katten om den varme grød. Det er forståeligt nok, for ingen ønsker at blande sig i den dømmende magts frihed til at vogte over grundloven eller forhindre klagerne i at lægge sag an og prøve grundlovsmæssigheden af EU-tiltag, som Gauweiler har gjort. Parallelt med 'krigen' mellem de nationale forfatningsdomstole⁵ og EU-Domstolen, har en gruppe retsteoretikere – de såkaldte 'konstitutionelle pluralister' – slået til lyd for, at man helt burde gå væk fra den evige debat om, hvilken retsinstans, der – rent principielt – har det sidste ord (for gode eksempler på denne type kritisk juridisk litteratur, se MacCormick 1995, Maduro 2009 eller Walker 2002). De har således brugt debatten som løftestang for et opgør med en klassisk positivistisk retstradition, hvor staten og især dennes meget hierarkiske retsstruktur har stået centralt. En pluralistisk orden som EU's burde bygge på 'constitutional tolerance', som Joseph Weiler (2003) har formuleret det. Han og andre plæderer for at forskellige retsordener udmærket kan leve side om side uden, at én af dem behøver at have forfatningsmæssigt primat. Det den tyske forfatningsdomstol gør i såvel OMT-sagen som i de andre kontroversielle sager, den

har været involveret i – fx Maastricht-sagen (1993 [1994]) og, Lissabon-sagen (2009) – er imidlertid langt fra at tilslutte sig nogen form for 'konstitutionel tolerance'. I stedet udfordrer og tester domstolen konstant, hvem der principielt står øverst i det EU-retslige hierarki.

Men hvorfor er det så vigtigt at få en endelig afklaring af retshierarkiet i EU, og hvorfor er den tyske forfatningsdomstols udfordrende stil så potentielt skadelig? Først og fremmest er det naturligvis vigtigt at huske på, at succesen bag EU's indre marked står og falder med, at der i nu snart 40 år har været et ret klart og fasttømret retshierarki i EU med EU-Domstolen på toppen. Virksomheder, borgere og myndigheder har dermed i deres *daglige praksis* ageret som om hierarkiet eksisterede, hvilket har bidraget til retssikkerhed, forudsigelighed og transparens på tværs af 28 landegrænser. Balladen mellem den tyske forfatningsdomstol (og flere andre forfatningsdomstole og højesteretter) på den ene side og EU-Domstolen på den anden, har således kun ind i mellem, når særlige sager opstod, 'rokket båden' og sået tvivl om en ellers velfungerende europæisk retsorden. På den måde kunne det måske være lige meget, hvad den tyske forfatningsdomstol går og foretager sig, eller hvad? Ikke helt. Ifølge den amerikanske politolog Dan Kelemen er ikke kun den tyske forfatningsdomstols ageren fuldstændig uholdbar. Det er den konstitutionelle pluralisme også, som han formulerer det i en analyse af OMT –sagen:

"To be sure, advocates of constitutional pluralism had the best of intentions, such as facilitating judicial dialogue and preventing conflict between the Court of Justice and national constitutional courts. And constitutional pluralism's call for these courts to be guided by norms of tolerance and accommodation in managing the interaction in their legal orders is certainly sage counsel. But as the Gauweiler case has laid bare, the model ...is inherently unstable" (Kelemen 2016).

Kelemen's pointe er, at den manglende formelle accept af EU's hierarkiske retsorden og debatten herom ikke kun bør være en teoretisk diskussion for mere eller mindre post-moderne indstillede juridiske forskere. Det er blodig alvor ude i den virkelige verden, hvilket netop sagen om OMT-programmet viser. Ender det med, at den tyske forfatningsdomstol går sine egne veje og underkender programmet trods EU-Domstolens blåstempling, vil den tyske deltagelse i euroen de facto kunne erklæres grundlovsstridig. Og det kræver næppe nogen længere forklaring, hvordan det vil kaste EU (og euroen) ud i en ny krise.

Jeg vil ikke gå mere ind i den mere teoretiske debat her, men stille et afsluttende mere normativt spørgsmål. Såvel Merkel som Schäuble har således gang på gang understreget, at EU's

NOTE 4 Se dommen §27-28. GFCC, Order of the Second Senate of 14 January 2014 - 2 BvR 2728/13 - paras. (1-24)

NOTE 5 Det er ikke kun den tyske forfatningsdomstol, der har været suverænitet-fikseret og slået sig i tøjet over EU-rettens forrang frem for national ret. Også den danske højesteret har gjort det i dennes Maastricht-afgørelse, der er klart inspireret af den tyske af samme navn. Se den danske her: Maastricht-sagen, UfR 1996.

legitimitet hviler på den EU-retligt sikrede ligestilling mellem små og store lande. Alle er lige for loven og behandles ens, uanset om man er en lille eller stor virksomhed, og uanset om man er polak eller portugiser. Schäuble sagde det således i en tale i marts 2016 på London School of Economics: "Europe will only work if the rules are the same for smaller and bigger member states" (Wolfgang Schäuble 2016). Men EU's regelværk kan kun gælde ens for alle, hvis alle anerkender og underkaster sig de fælles spilleregler. Kræver visse lande undtagelser og særregler bryder kontrakten sammen og hele EU risikerer at miste sin legitimitet.

Under finanskrisen rettede Schäuble selv gang på gang kritik af grækerne, fordi de igen og igen bad om særligt privilegerede

betingelser for deres euro-medlemskab. Kritikken var imidlertid også rettet mod briterne, som har ønsket et EU medlemskab på andre langt mere lempelige vilkår end alle andre. Spørgsmålet er naturligvis bare, om ikke den tyske domstol med sin fortsatte udfordring af EU-rettens primat, selv gennem årtier har agiteret for tysk særbehandling? Det europæiske samarbejde og det indre markeds store succes gennem de sidste fem årtier, skyldes frem for noget, at alle – bortset fra visse europæiske højesteretter og forfatningsdomstole – har forladt den forældede suverænitetsfikserede polemik, og accepteret at EU-retten må være 'first among equals'. Også når det gælder OMT-programmet.

REFERENCER

Alter, K. 2001. *Establishing the Supremacy of European Law*. Oxford University Press: Oxford.

Davis, B. 2012. *Resisting the European Court of Justice; West Germany's Confrontation with European Law, 1949-1979*. Cambridge University Press: Cambridge.

Draghi, M. 2012. *Verbatim of the remarks made by Mario Draghi*, Global Investment Conference, London.

Kan tilgås på: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2012/html/sp120726.en.html>

Fabbrini, F. 2014. *Fundamental Rights in Europe: Challenges and Transformations in Comparative Perspective*, Oxford University Press, Oxford.

Fabbrini, F. 2015. After the OMT Case: The Supremacy of EU Law as the Guarantee of the Equality of the Member States, *German Law Journal*, vol. 16, no. 04.

Hofmann, H. 2015. The CJEU's Response to the German Constitutional Court in 'Gauweiler'. 24. juni. Blog: *Eutopialaw*.

Kan tilgås på: <http://eutopialaw.com/2015/06/24/the-cjeu-response-to-the-german-constitutional-court-in-gauweiler/>

Kelemen, D. 2016. On the Unsustainability of Constitutional Pluralism: European Supremacy and the Survival of the Eurozone. *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 23(1).

Kumm, M. The Cosmopolitan Turn in Constitutionalism: On the Relationship between Constitutionalism in and beyond the state. I: J.L Dunoff and J.P Trachtman (red.), *Ruling the World? Constitutionalism, International Law and Global Governance*, Cambridge University Press. Cambridge.

MacCormick, N. 1995. The Maastricht Urteil: Sovereignty Now. *European Law Journal*, Vol. 1(3). pp. 259-266;

Maduro, M. 2009. Contrapunctual Law: Europe's *Constitutional Pluralism in action*, i: N. Walker (red.), *Sovereignty in Transition*, Oxford.

Peers, S. 2014. Clash of the Judicial Titans: Will the Euro survive? 9 februar. *Blog: EU Law Analysis*.

Kan tilgås på: <http://eulawanalysis.blogspot.dk/2014/02/clash-of-judicial-titans-will-euro.html>

Schäuble, W. 2016. Wolfgang Schäuble "Europe will only work if the rules are the same for smaller and bigger member states". 3. marts. *LSE blog: European Politics and Policy*. [Online]. Kan tilgås på: <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2016/03/07/wolfgang-schauble-europe-will-only-work-if-the-rules-are-the-same-for-smaller-and-bigger-member-states/>

Slaughter, A., Stone Sweet, A. og Weiler, J. H. H. red. 1998. *The European Court & National Courts: Doctrine and Jurisprudence*, Hart Publishing, Oxford.

Walker, N. 2002. The Idea of Constitutional Pluralism, *The Modern Law Review*. Pp. 317-359. Vol 65 (3).

Weiler, J.H.H. 2003. In defence of the Status Quo: Europes Constitutional Sonderweg, in J.H.H Weiler & M. Wind (red.), *European Constitutionalism Beyond the State*, Cambridge University Press. Cambridge.

Wind, M. 2011. The Nordics, the EU and the Reluctance Towards Supranational Judicial Review. *Journal of Common Market Studies*, vol. 48(4). pp. 1039-1068.

SAGER

GFCC, Order of the Second Senate of 14 January 2014 - 2 BvR 2728/13 - paras. (1-24). Kan tilgås på: http://www.bverfg.de/e/rs20140114_2bvr272813en.html

Cases 2 BvR 2134/92, 2 BvR 2159/92. Decision of the German Federal Constitutional Court of October 12, 1993, In Re Maastricht Treaty Kan tilgås på: http://www.judicialstudies.unr.edu/JS_Summer09/JSP_Week_1/German%20ConstCourt%20Maastricht.pdf

BVerfG, Case No. 2 be 2/08 Judgement of 30 June 2009.

German Constitutional Court decision from 12 October 1993, BVerfGE 89, 155; Brunner v European Union Treaty CMLR [1994] 57. Maastricht-dommen, UfR 1998.

Sag C-6/64 - Costa mod E.N.E.L. (15. juli, 1964)

Kan tilgås på: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-6/64>

Sag C-62/14, Peter Gauweiler and Others v. Deutscher Bundestag (16. juni, 2015). Kan tilgås på: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DA/TXT/?uri=CELEX:61985CJ0314](http://curia.europa.eu/Sag 314/85, Foto-Frost mod Hauptzollamt Lübeck-Ost. (22. oktober 1987)</p>
<p>Kan tilgås på: <a href=)

Sag 11/70. Judgment of the Court of 17 December 1970.

Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel.